

1137

30827.

Я. ВАРОНКО.

БЕЛАРУСКІ РУХ

ад 1917 да 1920 году.

КАРОТКІ АГЛЯД.

Я. Варонка

КОЎНА. 1920.

110 30837
Я. ВАРОНКО.

БЕЛАРУСКІ РУХ

ад 1917 да 1920 году.

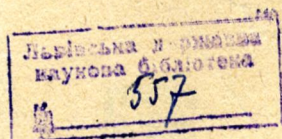
КАРОТКІ АГЛЯД.

НОУНА.

1920.

T3(2b)

I.

Петраграцкі перэварот 27 лютага 1917 году, вядомы пад назвай „фэвральскай рэвалюцыі“, да-даў да нацыянальнага руху ўсіх народаў, населяўшых былую Расею яшчэ і востра палітычны выгляд.

Як і украінцы, палякі, латышэ, літвіны, і беларусы-ўсюды сталі арганізавацца ў палітычныя аб'яднаньня і ўжэ ў сакавіку таго ж году склікалі ў Менску першы зьезд беларускіх нацыянальных і палітычных дзеячоў.

Часовы Расейскі „Рэвалюцыйны“ Ўрад, аслабніўшы старонку ад царызму, не змог сам усьцерагчыся, каб не захварэць царскай палітыкай і доўга на знайходзіў тых срэцтваў, якія выбавілі бы Расею ад развалу. Расейскія Габінэты князя Э. Львова і А. Керэнскага за ўвесь час рэвалюцыі ад лютага да кастрычніка 1917 году паказалі сваю поўную несвядомасьць у нацыянальных пытаннях і гэтым самым дапамаглі самачыннасьці паўстаючых ўсюды

апазыцыйных нацыянальных арганізацый, у тым ліку і беларускіх.

Народ левеў ва ўсіх пытаннях. Арганізаваны на першым беларускім зьездзі ў сакавіку-Беларускі Нацыянальны Камітэт, у летку 1917 году павінен быў уступіць свае права на аб'яднаньне ўсяго беларускага народу замяніўшай Камітэт—Цэнтральнай Радзе Беларускіх Арганізацый і Партый, перэважаючае палажэньне ў якой заняла старэйшая, спраўляўшая тады 20-цілецьце свайго існаваньня, -Беларуская Сацыялістычная Грамада.

У гэты час, як ў краі, так і на фронці, ўсюды шпарка сталі расьці беларускія арганізацыі, у большай сваёй часьці-палітычныя, а так сама і прафэсыянальныя, культурна—прасьветныя, бежэнскія і іншыя.

Менск стаў цэнтрам беларускай палітычнай работы. Ад яго не адставалі беларускія арганізацыі Петраграду і Масквы: у першым знаходзіўся Цэнтральны Камітэт Беларускай Сацыялістычнай Грамады, Беларускае Таварыства помачы пацярпеўшым ад вайны, Беларускае Прэстаўніцтва ў Асобай Нарадзе дзеля апрацаваньня Закону аб выбарах да Ўсерасейскага Устаноўчага Збору; ў Маскве рабіла шырокую працу многатысячная па ліку сваіх членаў бежэнская арганізацыя непалітычнага характэру Беларуская Народная Грамада, якую падтрымлівалі, як сацыялісты, так і Хаўрус беларускага праваслаўнага духавенства.

Зразумела, што нацыянальная праца кіпела ў раёні вольнай ад нямецкай акупацыі беларускай тэрыторыі, а ласьне, ў такіх местах, як Полацк, Вітэбск, Смаленск, Магілёў, Бабруйск, Слуцк, якія былі зьвязаны, як са сваім цэнтрам,—ўсе з Менскам.

Параскіданыя праз вайну па ўсім абшары былой Расеі беларусы з кожным днём усё галасьней і ясьней давалі аб сабе знаць.

Асабліва беларуская праца стала шпарка ўзмацоўвацца пасля выступленьня беларусоў на Маскоўскай Дзержаўнай Нарадзе, а затым на Петраградзкай Дэмакратычнай Нарадзе, скуткам якіх было устанавленьне Часовай Рады Расейскай Рэспублікі (куды так сама папалі і беларусы), якая замяніла сабою аджыўшую свой час сталыпінскую Гасударственную Думу.

Аднэй з найболей патрэбнейшых і жыцьцёвых праяў нацыянальнага руху наагул—была арганізацыя нацыянальных войскаў, як украінскіх, польскіх, чы латышскіх. На арганізацыю іх тагочасны начальнік ўсёй Расеі А. Керэнскі даў сваю высокую згоду. Беларусы ж, не глядзячы на іх настойчывыя хлапоты, не атрымалі ад „Глаўкаверха Керэнскага“ нават права на арганізацыю беларусоў—ваенных у землячэства.

У канцы верасьня беларусы такі папрабавалі ўзяць гэтае права рэвалюцыйным шляхам. Беларускія арганізацыі Заходняга Фронту, асабліва 10-ай арміі, якая стаяла ў Меншчыне, склікалі ў кастрычніку Зьезд Заходняга Фронту ў Менску, на якім

залажылі фундамент дзеля утварэння Цэнтральнай Беларускай Вайскавой Рады.

На гэты ж час і Цэнтральная Рада Беларускіх Арганізацый і Партый у Менску, дасягнуўшая свайго найвялікшага ўплыву на беларускую дэмакратыю, прыняла назву Вялікай Беларускай Рады, мэтай якой стала ужэ прыгатаўленьне дзеля прыняцця (калі не захоплення) пры дапамозе Вайскавой Рады усёй ўлады на абшарах этнаграфічнай Беларусі*).

II.

Палітыка Часовага Расейскага Ўраду, якога парадзіла „фэвральская рэвалюцыя“, прывела да таго, што нагаворанныя большэвікамі петраграцкія работнікі і салдаты ў канцы кастрычніка 1917 году скінулі Урад А. Керэнскага і „вагнем і мячом“ сталі заводзіць у Расеі новы лад, галавой якога стаў крывавайшы з усіх расейскіх ўладароў Леў Троцкі.

Не гледзячы на шырокія абяцанкі і „дэкрэты“ аб правах нацыянальнасцяў новага Расейскага „Сацыялістычнага“ Ураду і яго Народных Камісараў, беларусы нічога не дабіліся і цяпер. Новая расейская дэмакратыя, апрануўшыся ў чырвоную плахту, так званага, пролетарыяту, хварэла на тую ж імперыялістычную хваробу, на якую хварэлі і сам Раманаў і яго насьледнік Керэнскі. Зьменіўшы апошняга, новы „Глаўкаверх Крыленка“, прымушаны

*) Ад гэтага момэнту Менск стаў звацца Менскам-Беларускім, як стаяла на выданай Вялікай Радай першай „Грамаце да народаў Беларусі“.

лічыцца з фактам існавання нацыянальных украінскіх і польскіх войскаў, — цягнуў з развязаннем пытання аб дазваленні беларусам фармаваць свае нацыянальныя часткі, затым прабаваў правесці праект утварэння беларускай чырвонай арміі і ў skutку стаў забараняць і зачыняць беларускія вайсковыя арганізацыі наагул. Як ведама латышскія ваенныя часьці ў свой час адыгралі дзеля большэвіцкага рэжыму ролю свайго звычайна жандармска-казацкіх сотняў, пакуль іх не зьменілі кітайцы і башкіры.

Для беларусоў - большэвізм спачатку быў незразумелым зьявішчам, аднак ўзрост беларускай справы ад гэтага не спыніўся; наадварот, Вялікая Беларуская Рада, маючы на увазе моцна устаноўленную звязь яе з усімі беларускімі арганізацыямі (абы яны мелі выразна нацыянальны выгляд,) асабліва ваеннымі, якія былі ўтворэны блізка не на ўсіх франтах Цэнтральнай Беларускай Вайскавай Радай, пачула ў сабе даволі сіл, каб склікаць вялікі Беларускі Устаноўчы Зьезд.

Разагнаны перэд тым Ёсерасейскі Устаноўчы Збор, у выбарах ў які, дзякуючы новай пролетарскай „свабодзі“, беларусы поўнага учасьцьця прыняць не маглі, даў повад беларусам падумаць аб сабе болей, ніж яны думалі да гэтай пары.

Беларускі Устаноўчы Зьезд пад імем 1-шага Ёсебеларускага Зьезду, скліканы быў Вялікай Беларускай Радай у сьнежню 1917 году і працаваў ад 5 да 18 чысла ў Менску. На ім было прэдстаўле-

на 1900 чалавек прэдаўнікоў земстваў, гарадоў, воласьцяў, хаўрусных крамаў, вучыцельскіх хаўрусоў, рожных прафэсыянальных арганізацый, культурна-просьветных таварыстваў, палітычных партый, грамад, а так сама ўсіх беларускіх бежанскіх камітэтаў. Такім чынам ўвесь гэты ўсенародны сход быў голасам ўсёй Беларусі, як „расейскай“, так і нямецкай акупацый (бежанцы).

Пастановы 1-шага Ўсебеларускага Зьезду сталі першым фундамэнтам новага Беларускага Статуту дзеля таго, што яны ў першы чарод ясна ўстанаўлівалі ў межах беларускай зямлі рэспубліканскі лад, умацовывалі права народу на зямлю, падкрэсьлівалі жаданьне беларусоў прыймаць учасьць у будучэй Міравой Нарадзе, патрэбавалі адбудаваць разруйнаванай старонкі коштам воеваўшых гасударстваў і вываду польскіх і нагул воражых войскаў з абшараў Беларусі. Зьезд у канцы сваёй працы выбраў з свайго складу Радз 1-шага Ўсебеларускага Зьезду, якая павінна была арганізаваць фактычную ўладу на Беларусі, калі дзеля гэтага наступіць адпаведны час.

Гэта пастанова і зняла маску з твары нацыянальна-цярпімага бальшэвізму, і... менскія бальшэвікі ноччу з 17 на 18 сьнежня (старага стылю) 1917 году разагналі Зьезд штыкамі і кулёмётамі, а глаўных дзэячоў Зьезду, — колькі дзэсяткаў чалавек, ўкінулі ў сутарыны сваёй крэпасьці.

Гэты неслыханы ў гісторыі акт ўціску меў добрыя skutкі для беларусоў. Прэдаўнікі Бела-

рускага Ўраду, вырабляючыся патроху з большэвіцкіх турмаў, сталі вясьці сваю працу ў большэй часьці нелегальна і паднялі агітацыю за незалежнасьць... ад большэвікоў і чужынцоў.

Тым часам большэвікі, такім жа ганебным спосабам расправіўшыся з Украінскай Цэнтральнай Радай, задумалі заключэньне міру на Нарадзе ў Берэсьці—Літоўскім.

Згодна з наказам Зьезду, нелегальны Беларускі Урад паслаў на Нараду ў Берэсьць і сваіх дэпутатаў (якія змаглі папасьці туды толькі пад відам райцаў Украінскай Дэлегацыі), але перашкодзіць угавору ф.-Кюльмана з Троцкім беларускія дэпутаты спозьніліся.

Баючыся за свой лёс у Беларусі, большэвікі зусім спынілі працу блізка ўсіх беларускіх арганізацый, асабліва ваенных; пасля звароту беларусоў з пратэстам проці падпісаньня Берэсьцейскага Міру барацьба гэта прыняла вельмі востры характэр. На жаль у Петраградзі зьявілася кучка особ—беларускіх хатніх палітыкаў, якая, зманеная грашовымі інтэрэсамі, зыйшлася з большэвікамі і стала яшчэ горэй псаваць працу сваякоў на бацькаўшчыне і нават прадаваць іх.

Між тым падпісаньне Берэсьцейскай Умовы шыкавала дзеля Беларусі пашырэньне абшараў нямецкай акупацыі.

III.

Лёзунг большэвікоў „ні міру, ні вайны“ немцаў не спалохаў, а ні. Паход іх на Дзвінск адгукнуўся

ў Менску і 19 лютага менскія большэвікі, аб'явіўшы ўсенародна аб тым, што яны не выежджаюць і іх ўлада—моцна, як ніколі, самі між тым, падобна да пранцузаў у 1812 гаду, сталі грузіць на вазэ і сані свой (і чужы) скарб. А 7-ай гадзіне ў вечэры ўся большэвіцкая ўлада ў Менску, вядомая да гэтай пары пад назвай „Рады Народных Камісараў Заходняй Вобласці і Фронту“ разлеглася ў колькіх вагонах на вагзале Маскаўскай чугункі, і, акружыўшы сябе кулёмітамі і броневікамі, ваевала з чугуначнай адміністрацыёй за хучэйшую... адпраўку іх ў Смаленск.

Ў гэту пару беларуская ўлада ў месці стала ужо легальнай. Яна хутка сабрала ўсе свае жывыя сілы, аслабаніўшы на волю ўсіх арештованых большэвікамі. Споўняючы Камітэт Рады 1-шага Ўсебеларускага Зьезду разам з Цэнтральнай Вайскавай Радай стаў займаць ўсе урадовыя будынкі, і, увайшоўшы ў сувязь з ўсімі дужэйшымі нацыянальнымі арганізацыямі нацыянальных меньшасцяў, на ранку 20 лютага абвесьціў 1-шай Устаўнай Граматай сваю ўладу на ўсёй Беларусі.

21 лютага Споўняючы Камітэт Рады 1-шага Ўсебеларускага Зьезду, папоўнены прэдстаўнікамі жыдоў, палякоў, велікарасейцаў і літвіноў, утварыў першы урад пад назвай Народнага Сэкрэтарыяту, а сам, склікаўшы Раду Зьезду, прыняў на сябе заканадаўчыя функцыі.

Прабаваўшыя разьвернуць сваю працу ў Менску польскія легіянеры, прызналі права беларусоў,

абрабаваўшы аднак колькі польных скарбніц на агульную суму больш за 12 мільёнаў рублёў.

Прызнаньне палякамі права беларусоў на Менск было болей угаворным ніж фактычным, што далей дало сябе чуць.

Між тым нямецкія уланы збліжаліся да Менску. Беларуская ўлада, с кожным днём заваёвыўшая ўсё большы і большы ўплыў на жыхароў, пастанавіла застацца на мейсцы і чэкаць немцаў. Ўвайшоўшы ў Менск, першы нямецкі эшэлон быў ўрачыста спатканы палякамі. Толькі некалькі гадзін пазьней адбылося пабачэньне немцаў з беларусамі, на якім беларусы заявілі немцам, што яны зьяўляюцца гаспадарамі краю і будуць абхозіцца з немцамі, як з гасьцямі.

На справі выйшла іначэй. Пачыняючы ад 25 лютага 1918 г. ўлада беларусоў стала зьменьшацца, а хутка абмежавалася толькі нацыянальна - прэстаўніцкай і дарадчай працаў. Што ж датычыць палякоў, то немцы адправілі іх спачатку з Менску ў Бабруйск, у раёні якога польскія легіёны знаходзіліся яшчэ колькі тыднёў, а потым і зусім абэзброілі і расфармавалі іх.

9 сакавіка 1918 г. Спаўняючы Камітэт II-гой Устаўнай Граматай абвесціў асновы Беларускай Канстытуцыі, а 25 сакавіка Рада Беларускай Народнай Рэспублікі, утворэнная з Спаўняючага Камітэту і Рады 1-шага Ўсебеларускага Зьезду, III-цяй Устаўнай Граматай дэкларавала незалежнасьць Беларускай Народнай Рэспублікі ў межах, дзе пе-

рэважываючую лічэбнасьць (адносна да другіх народаў) мае беларускі народ.

Зараз жэ аб сваіх Граматах Беларускі Урад паведаміў Бэрлін.

Ў адказ на гэтыя апошнія два акты Гэрманскі Рэйхсканцлэр даў знаць Народнаму Сэкрэтарыяту Беларусі, што Бэрлін разглядае Беларусь, як „часць Савецкай Расеі“ і па Берэсьцейскаму Угавору бэз Ураду Леніна гэтае пытаньне сам вырашыць не можа: гэта значыць прызнаць новабудуемае Беларускае Госпадарства.

Пакуль у Менску знайходзілася другарадовая нямецкая ваенная улада, між немцамі і беларусамі вельмі часта выходзілі рожныя непаразуменьня, калі ж у травені месяцы ў Менск перэехала Галоўнае Камандаваньне 10-ай нямецкай арміі ва чале з генэралам О. фон-Фалькенгайнам, беларуская справа стала заваёвываць ўсе болей і болей правоў, хутка ўзмацовывацца і ў летку 1918 году беларусы, ужэ як дзержаўцы краю, атрымалі і права мець сваіх райцаў пры кожным нямецкім камэнданце, права разьездаў, учасьця ў вырашэньні немцамі ўсіх гаспадарчых, культурна-прасьветных і прафэсыяльных пытаньняў і так далей.

На жаль, немцы цягнулі з развязаньнем пытаньня аб фармаваньні беларускага войска, ў чым потым яны самі вельмі каяліся, як каюцца і цяпер.

На гэты час стала мажлівым зьвязаць духоўна Вільню з Менскам, старую акупацыю з новай, што так сама вельмі памагало справі; а тут яшчэ

шырока расцвiлі беларускія друкі: ў Менску залажыліся—газэты „Вольная Беларусь“, „Беларуская Зямля“, „Беларускі Шлях“, „Крыніца“, штомесячнік „Варта“, ў Вільні — „Гоман“, „Беларуская Ілюстраваная Часопісь“, штомесячнік „Крывічанін“, у Слуцку — „Родны Край“. Сваім чарадом ўнутраную беларускую працу падтрымлівалі беларускія закардонныя газэты: ў Кіеві — „Беларускае Слова“, „Беларускае Эха“, ў Адэсі „Беларусы ў Адэсі“; толькі большэвіцка - правакатарскія: маскоўская „Дзянніца“ і петраграцкі „Чырвоны Шлях“ запраданыя „народнаму камісару“ нацыянальных спраў, якому-сьць С. Джугашвілі, гаманілі, што менскія беларусы працуюць па указцы немцаў(!) і палякоў(!).

Проці такой брэхні гаворыць ясна усё вышэй напісанае.

Апроч дзяржаўнай працы ў краі, будуючыя Беларускаю Народную Рэспубліку установы,—Рада і Народны Сэкрэтарыят, развярнулі за гэты час і вялікую закардонную працу. Яшчэ ў летку 1918 г. былі устаноўлены дыплёматычна - консульскія прэдастаўніцтва Беларускай Народнай Рэспублікі на Украіне— ў Кіеві і Адэсі, на Доншчыне — ў Растові, на Паўночным Каўказі — ў Стаўрополі, на Літве — ў Вільні і нават у „Савецкай Расеі“ —у Маскве. Ў восень таго ж году былі арганізаваны надзвычайныя місыі, якія зрабілі падарожы: ў Кіеў— да Ураду гэтмана П. Скоропадскага (пры Міністру Загранічных Спраў В. Дорошэнко), ў Варшаву — да Ураду Рады Рэгенцыйнай, ў Вільню — да Ура-

ду Літоўскай Тарыбы, а так сама ў Бэрлін — да Гэрманскага Рэйхсканцлера і фракцый Рэйхстагу, затым у Копэнгагу (ў Данію) і ў Бэрн (ў Швэйцарыю). Місяя Беларускага ўраду арганізаваная дзеля падарожы да большэвікоў ў Маскву не выехала з-за небэзпэкі невярнуцца да хаты жывою...

Гэтыя падарожы не далі адразу дзеля беларускага держаўнага будаўніцтва рэальнай карысьці, аднак жэ яны мелі добрыя вынікі для ўнутрэнай працы беларусоў пад нямецкай акупацыёй. Пасьля іх немцы сталі йсьці на вялікія ўступкі, сталі даваць нават часьць грошы з акупацыі на беларускія нацыяльныя справы, а ласьне, на утварэньне і утрыманьне І-шай беларускай гімназіі ў Буцлаві, на настаўніцкія курсы ў Менску, на Беларускі Вучыцельскі Інстытут, на беларускую школьную інспэкцыю і т. д.

9 кастрычніка 1918 году Рада прыняла новы Статут аб павялічэньні свайго складу—ліком болей за 100 членаў (з іх членаў І-га Усебеларускага Зьезду было не болей 40) а крыху пазьней новы Статут аб Народным Сэкрэтарыяце, які ад гэтай пары стаў ужэ звацца Радай Народных Міністраў.

Гэрманская Рэвалюцыя схіснула погляды немцаў з таго кірунку, на які стала нямецкае Галоўнае Камандаваньне ў кастрычніку 1918 году. Утворэныя пасьля бэрлінскага перэвароту салдацкія рады ў гэрманскай арміі затрымалі справу развіцьця беларускай держаўнасьці: ўладу атрымалі людзі новыя, не знаёмыя с краем.

Яны далі можнасьць падняць галаву, як актыўным ворагам беларускага руху, так і скрытым анты-беларускім элемэнтам,—а, ласьне, зьмяніўшым свае погляды на нацыянальную справу жыдоўскім бундаўцам і даўно заслужыўшым благую славу велікарасейскім эс-эрам, якія страцілі свае палітычныя пазыцыі ў Расеі яшчэ ў 1917 гаду. У канцы лістапада апошнія, дзякуючы скасаваньню цэнзуры, літэральна сталі цкаваць цёмны і несьведомы элемэнт на ўсё тое, што было ўтворэна беларусамі і клікаць да паракхаваньня.

Гэныя выступленьня далі думку беларусам чэкаць небэзпэкі ў разе неспадзеванага выйсьця немцаў з Менску і разруйнавалі надзеі зьберагчы беларускія дзяржаўныя установы ў цэласьці. Беларускага войска не было, немцы адыйшлі ад Воршы, надыходзілі бальшэвікі з іх „надзвычайкамі“ і кітайскімі адрадамі, пасовывалася на Беларусь фізычная сьмерць.

У пачатку сьнежня беларускія установы вынесліся з Менску. На момэнт ўлада ў месьці і нібы-то ў краі перэйшла да бундаўцаў і эс-эраў-маскалёў, якія зараз-жэ былі зліквідаваны бальшэвіцкім ваенна-рэвалюцыйным камітэтам, захапіўшым „чырвоны Менск“ 8 сьнежня.

Беларусоў спаткаў лёс украінцаў: яны пакінулі сваю сталіцу пад напорам крывавай маскоўкай сілы.

IV.

Пакуль у Менску ўсе бэз вынятку беларускія арганізацыі аб'ядналіся каля Рады Беларускай На-

роднай Рэспублікі, у Вільні, гэтым духоўным цэнтру беларусоў, а так сама і цэнтру тагочаснай нямецкай акупацыі, — Віленская Беларуская Рада (якая мела сваіх прадстаўнікоў і ў Радзе Рэспублікі) арганізавала падмогу. Маючы мэтай, калі, не абараніць Беларускае Гаспадарства, то хоць бы утрымаць у рамках дзяржаўнасьці беларускую справу, Віленская Беларуская Рада увайшла ў хаўрус з Літоўскай Радай (Тарыбай), каб, з дапамогай будучага літоўскімі дзеячамі на захадзі былога Вялікага Князьства Літоўскага—новага дзяржаўнага арганізму, абараніць хоць невялікую часьціну беларускай зямлі.

Гэтай часьцінай была ўся тэрыторыя старой нямецкай акупацыі, а, ласьне, — беларускія часьці Віленшчыны, ўся Городзеншчына і Аўгустоўшчына.

Грунтам гэтага беларуска-літоўскага хаўруса было: абарона новым Літоўскім Гаспадарствам цэласьці заходніх беларускіх этнаграфічных граніц ад Польшчы—Аўгустова, Беластоку, Хорашчы, Бельску, Белавежы, і, зразумела, Городна і Саколкі.

Па ўгавору з літвінамі, Віленская Беларуская Рада паслала ў Літоўскую Раду шэсьць сваіх прадстаўнікоў, а адзін з членаў Рады Міністраў Беларускай Народнай Рэспублікі ўступіў у Літоўскі Урад на пасаду Міністра Беларускіх Спраў. Хаўрус гэты фактычна стаў існаваць з момэнту выезду Беларускага Ураду з Менску, пасля чаго гэты Урад не пачынаў сваёй афіцыйнай працы ў Вільні, чы ў Городні, а перайшоў на гэтай тэрыторыі

на неафіцыйнае пражываньне.

За то ўся праца Беларускага Ўраду цяперака напраўлена была пераважна на палітычную акцыю загіраніцай, куды Ўрад паслаў сваіх прадстаўнікоў, — як на Украіну, так і ў Германію, ў Чэхію, ў Парыж.

Беларуска-літоўскі хаўрус між тым разьвіваўся. Вільню захапілі большэвікі. Літоўскі Урад перэехаў у Коўну. Міністэрства Беларускіх Спраў перэнеслося ў Городно, скуль яно мела ўплыў на ўсю беларускую тэрыторыю нямецкай акупацыі, і, калі бы гэтаму ўплыву не перашкодзілі бы: — з аднаго боку неаднальковасьць палітыкі кожнай з нямецкай салдацкіх рад, з другога-слабасільле нямецкага Галоўнага Камандаваньня на ўсходзі і з трэцяга заборчая палітыка польскіх легіонаў, разлэгшыхся на беразі Нарава (якія хутка і пасунуліся на Беларусь, ні бы то абараняючы яе ад большэвікоў), то беларуская праца ў гэтай часьці Гаспадарства дасягнула бы поўнага свайго росквіту.

У пачатку студзеня 1919 году на вуліцах Городна ўжэ можна было бачыць адкрыта беларускае нацыянальнае войска. У кожным з паветовых местаў былі ўжэ беларускія паветовыя камісары. У Городні першы раз пачалі выдавацца беларускія газэты, як „Беларускі Народ“ (на двух мовах: беларускай і расейскай) і „Бацькаўшчына“. Пачалі расьці беларускія гурткі, разьвівацца нацыянальны тэатр. Пачалася паступовая беларусізацыя абшару, які на працягу цэлага веку нёс на сабе адначасна ціжар

і польскага панавання і русыфікацыі.

Сьвяткуючая Антанта, зразумела, не прыбрала часу падумаць аб тым, што можа прынясьці Літве і Беларусі ганебны выхад немцаў у Гэрманію і аддача на расправу палякам ўсяго ўсходу. У канцы красавіка гэта апошняе настолькі дало сябе чуць, што ў рукі разузданых польскіх легіянераў папалі і Беласток, і Бельск, і Саколка, і Городно, і Вільня.

Палякі пайшлі далей на ўсход, займаючы беларускія абшары. Міністэрства Беларускіх Спраў зноў перэнеслося, ужэ ў Коўну; гэтае места стала цяпер часовай сталіцай неакупаванай Літвы, ў граніцах якой не аставалася болей ні воднага кавалачка беларускай зямлі. У Городні палякі разаружылі І-шы Беларускі поўк. Члены Беларускага Ураду, пражываўшыя да гэтага часу ў Городні, зусім перэехалі заграніцу. У польскай акупацыі асталося толькі некалькі чалавек, працаваўшых да гэтай пары ў беларускіх арганізацыях пад відам заядлых палёнофобаў і прыяцелёў немцаў, а цяпер прымазаўшыхся ужо і да польскіх агентаў.

Зараз жэ, па меры заняцця Беларусі палякамі, ўсе турмы ў Городні, ў Вільні, ў Беластоку сталі запаўняцца арэштованымі беларускімі дзеячамі, як і ў раёні панавання большэвікоў. Сталі зачыняцца ўсе беларускія школы, настаўнікі гуртам вывозіліся ў Кракоўскія табары, паднялася страшная полёнізацыя краю. Арэшту і ганеньню з боку польскай жандармэрыі падлеглі нават члены Бела-

рускай і Літоўскай Рад.

Пярэньшыся ў Коўну, установы Міністэрства Беларускіх Спраў пачалі там беларускую працу спачатку, утварыўшы аднак нелегальную сувязь з прадстаўнікамі Міністэрства ў польскай акупацыі. Беларускае войска пачало ў Коўні арганізавацца на нова, і ў летку 1919 году ўжэ зьявілася, як асобная частка, на фронці: на паўночным-пехота і на паўдзённым - конніца. Разьвілася шырокая інфармацыя ўсіх прадстаўнікоў чужых дзяржаў у Літве, асабліва Амэрыкі, Пранцыі, Англіі аб палажэньні беларускай справы; ўсе прадстаўнікі ад Міравой Нарады з Парыжа, якія наезджалі ў Коўну (а да красавіка ў Городно) атрымлівалі ад Міністэрства Беларускіх Спраў ўсестароньнее асветленьне беларускага пытаньня.

Між тым і Вэрсальскі Мір быў падпісан. Ўсе заходы беларусоў спачатку аб абароні Беларусі ад палякоў, а затым аб устанаўленьні людзкіх адносін палякоў да акупаваных абшараў (калі польскія легіёны йшлі на ўсход па распараджэньню маршала Фоша!?) ні да чаго не прывелі.

V.

Дзеля болей яснага агляду ўсёй беларускай справы за апісываемы час, патрэбна яшчэ адмеціць жыцьцё беларусоў пад бальшэвіцкім, а потым і польскім панаваньнем у той час, калі беларускія дзеячы рабілі справу ў Літве і заграніцай. Раней было сказана, што колькі беларускіх „палітыкаў“ перейшло на польскую арыентацыю, гэта ў тым

сэнсі, што „толькі Польшча можа адбудаваць Беларусь“, с кім толькі і трэба быць беларусам у хаўрусе; з другога боку так сама колькі адшчэпенцаў прытулілася і да большевікоў „Савецкай Расеі“, хаўрус з якой нёс ўсе зямныя дары беларускаму „народу“. За час быцця немцаў у Менску, „беларускія большэвікі“ працавалі ў Смаленску, але дзеля таго, што яны не маглі там разьвіць значнай палітычнай работы, маючы ў сваім распараджэньні вельмі невялічкую часць Беларусі, яны пастараліся зрабіць свае „каінава дзела“ пасля выхаду немцаў з Менску, а, ласьне, ў студзеню 1919 году.

Патрэбна тут звярнуць увагу на тое, што да гэтай пары большэвікі абражалі і высьмеівалі ня толькі тэрміны „Беларуская Рэспубліка“, „Незалежная Беларуская Рэспубліка“, але і самую назву „беларус“; быўшы раней да немцаў урад іх у цэнтру Беларусі—ў Менску называў сябе не іначэй, як Народным Камісарыятам Заходняй Вобласці і Фронту. Цяпержа, апіраючыся ня толькі на „беларускіх большэвікоў“, але і прыймаючы пад увагу тую працу, якую зрабіла ў нямецкай акупацыі Рада 1-га Ўсебеларускага Зьезду, а затым і Рада Рэспублікі, маскоўскія большэвікі, хлынуўшыя ў Менск, абьявілі там асобым маніфэстам „Незалежную Беларускую Савецкую Сацыялістычную Рэспубліку“. Ясна, што гэты крок быў пабудован на старым езуіцкім законе: для дасягненьня мэты—ўсё мажліва! Большэвікі прыцягнулі да сябе патрэбныя ім грамадзкія і палітычныя групы, скарысталі іх для ўзмацаваньня сваёй ўлады,

а потым адкінулі ад сябе ня толькі шчырых беларусоў, але і беларусоў-большэвікоў: усю справу ўзялі ў свае лапы маскоўцы, армяне, палякі і жыдоўскія адшчэпенцы, прыкрыўшы сябе вышэйпрапісаным беларускім імем.

У хуткім часе, тое самае было зроблена і ў Вільні, дзе была аб'яўлена адоноса да літоўцаў такая жэ Літоўская Рэспубліка. Затым, так як бы перэчытаўшы старыя белрускія газэты і праклямацыі, большэвікі аб'ядналі абедзьве Рэспублікі ў адну пад імем Літоўска-Беларускай і стварылі адзін урад, галавой якога пасадзілі для большэй бэзпэкі большэвіка-літвіна. Праца гэтага „Рабоча-Селянскага Ўраду“ выразілася ў выданьні колькіх праклямацый, адозваў, двух-трох кніг на беларускай мове, а што самае цікавае-, ў адданьні пад суд, надзору надзвычайк, высылцы, чы проста зачыненью ў астрог многіх беларускіх нацыянальных дзеячоў; часьць якіх, у момэнт падходу палякоў да Менску ў летку 1919 году, большэвікі вывезьлі, як закладнікаў, у смаленскія і маскоўскія турмы.

Выцягівваючы сабе найбольш карысьці за прапаганду назвы Беларускай Савецкай Рэспублікі, большэвікі, арганізавалі на фронці з палякамі і беларускія чырвоныя палкі. Значэньне якіх, гэтай „беларускай аружнай сілы“ дзеля беларусоў было ў тым, што ў большэвіцка-польскай вайне біліся, пралівалі кроў і гінулі не караньныя палякі і маскоўцы, а беларусы з абедвёх старон, таму што і ў польскіх войсках паны арганізавалі на гэтым фронці

ашуканствам так тама „свае“ беларускія дывізіі.

З гэтага відаць, што як тыя, так і другія паставілі сабе мэтай выкарэняць не толькі беларускі нацыянальны рух, а і беларускую чалавечую сілу.

Пасьля ж заняцця Менску палякамі, бальшэвікі йзноў перэнесьлі свой „Беларуска-Літоўскі Урад“ у Смаленск, дзе ён такі і змарнеў у барацьбе з антынацыянальнымі элемэнтамі, якія не сцяrpелі нават гэтай намінальнай непашаны да „Савецкай Расеі“.

Калі войскі Язэпа Пілсудкага распачалі сваю гаспадарку ў межах большай часткі Беларусі, Беларуска-Літоўскі Урад, працаваўшы да гэтай пары заgrаніцай, прабаваў націснуць на палякоў праз Антанту ў тым сэнсі, каб перэняць ад акупантаў хоць бы цывільную уладу ў краі. Гэта проба патрэбных вынікаў не дала. Тым часам невялікая кучка асоб, пачала ўжэ афіцыйна туліцца да Пілсудкага і, ад імя нібыта адпаведных беларускіх груп, дарвалася да арганізацыі беларускіх вайсковых частак у польскай арміі, па прыкладу існуючых беларускіх войскаў у Літве. Благаславіўшы гэту справу, „сам“ Пілсудкі даў сваю згоду на скліканьне распушчэнай у лістападзі 1918 году пры надыходзе бальшэвікоў - Рады Беларускай Народнай Рэспублікі. Гэта палітыка нажаль запаліла надзеі на мажлівы ўспех беларускай справы ў раёні польскай акупацыі нават у непрымірных ворагаў палякоў.

Рада Рэспублікі была склікана 12 лістапада 1919 году, на які дзень зьехалася ў Менск многа

беларускіх палітыкаў. Спачатку нішто здаецца не гаварыла аб благім канцы. Рада ўзмацоўвала свае пазыцыі, — але з палякамі гаварыла не надта. Важнейшыя пастановы адцягваліся. Палякі цешыліся, што Рада іх не лае, пашыралі далей сваю акупацыю і, затаіўшы дух, чэкалі ад Рады Граматы аб уніі з Польшчай, чы правідловей, пацвержэння... старой Гарадэльскай Уніі. У гэтай надзеі Рада то і была склікана! Але замест гэтага, беларусы перавыбравлі Прэзідыум Рады, зьменілі Радз Міністраў адпаведна да голасу партыяў і вынеслі энэргічны пратэст проці польскага гаспадарэння ў краі. Тут то палякі і зьнялі маску з свайго твару, абвесьцілі Радз распушчэнай, як установу, якая пажадала рабіць дзяржаўную працу „немаючы на гэта законі нага права“. Між тым, як год таму назад, калі Рада прыгатаўлялася прыняць уладу ў краі (пасля прыняцця „Статуту 9 кастрычніка“), увайшоўшыя ў Радз ад польскіх груп віднейшыя прадстаўнікі палякоў на Беларусі (ўсе юрысты, адзін нават сучасны Старшыня Менскага Вакружнага Суду), тады Рада мела на гэта законае права, аб чым палякі вельмі гаманілі!....

Распускам Рады помста палякоў неўдзячным беларусам не акресьлілася: часьць новага Беларускага Ураду і Прэзідыуму Рады-яны пасадзілі у турму. Уцэлёўшыя ад гэтага польскага разгрому беларускія дзеячы ўцяклі з Менску і рожнымі дарогамі прабраіся йзноў заганіцу.

На мейсцэ распушчэнай, а па іх словам - ска-

саванай Рады Рэспублікі, польскія ураднікі утварылі новую „Найвышэйшую Раду“, якая стала нават падтрымліваць скінуты Радай Рэспублікі і мусіць вельм салодкі для палякоў стары Урад.

Аднак уцёкшыя з Менску кіраўнікі Рады Рэспублікі і новага Ураду гэту новую авантуру хутка спынілі і „найвышэйшыя беларусы“ падаліся „ў адстаўку“.

Расхвалены праект арганізацыі беларускіх частак у польскай арміі, атрымаўшы высокую згоду Начальніка Речы Польскай Паспалітай і распаўсюжэны яшчэ ў восень 1919 году, да студзеня 1920 году не даў ні воднага салдата, ні воднага беларускага штыка.

Беларуская дзяржаўная справа йзноў перайшла не бежэнскае палажэнне. Асобна яна разьвілася ў гэты момэнт у Літве, дзе зьяўляецца часткай аб'яднанай беларуска-літоўскай справы. Нежалежна ад гэтага, самастойная беларуская акцыя на падставі дабрасусецкіх адносін моцна пашырылася ў Латвіі, Эстоніі, Фінляндыі, Чэхіі і пры Украінскім Урадзе.

VI.

У заключэньне абгляду ўсяго пэрыяду беларускага руху ад пачатку 1917 году, патрэбна звярнуць увагу і на рожныя вінавачэньня беларусоў у іх нешчырасьці і на спробы знайсці ў грунце беларускага руху нямецкія, польскія, альбо якія іншыя грошы.

Што датыча першага, то ў свой час, як мы бачылі, немцы падавалі вялікія надзеі ў даламозе адраджэньню беларускае культуры і распаўсюжэньню

беларускага руху. Не можна ўпусьціць з вока таго факту, што фэльдмаршал Гіндэнбург першы-ў пачатку 1916 году асобным расказам аб'явіў беларускую мову ў старой акупацыі мовай раўнапраўнай іншым мовам у краі: літоўскай, жыдоўскай і польскай. Праўда, не ў інтэрэсах імператарскага гэнэрала было называць у той, чы іншай часьці акупацыі пераважаючай мовай (чы па нашаму дзяржаўнай) беларускую, чы літоўскую. Але, апроч таго, што пры немцах на беларускай мове друкаваліся адозвы, пашпарты, падтрымліваліся беларускія школы, школьныя выдавецтва, і то ўсё ў вельмі незначных, адносна да іншых, размерах, больш мы учасьця нямецкай грашавой дапамогі беларускай справе не знайходзім.

Што датыча польскай дапамогі беларускай справе, то да конца 1919 году ніхто з беларусоў гэтага нідзе ні чуў, ні бачыў. Расейскія русыфікатары лаялі беларускіх дзеячоў за тое, што яны твораць элемэнт пераходны да палякоў, што яны „польскія найміты“ і так далей, але ў той самы час палякі ўсюды выступалі проці таго, каб ніякім спосабам не ўводзіць беларускай мовы ў касьцэле, бо гэта ёсьць пераход да маскалёў і схызматыкаў. Такім чынам і з аднаго і з другога боку беларускую справу залічалі, то да польскай, то да маскоўскай інтрыгі, але фактычна ні адна з гэтых старон справе не дапамагала. Зразумела, трэба было, разбіраючыся ў самой справе беларускага адражэньня, чакаць помачы беларусам ад польскіх землеўлась-

нікаў на Беларусі, якія ўладаюць і многамільённымі фундушамі і паходзяць ад беларускіх вяльмож. Аднак ўсім добра ведама, якімі жэбракамі жылі апошняе дваццацілецьце беларускія дзеячы ў Вільні, Менску, Беластоку, Пецярбурзі, Маскве, Кіеві, як дрэнна і неакуратна выходзілі беларускія часопісі, колькі беларускіх дзеячоў за гэты час памёрла ад сухотаў, поўгалоднага жыцця і немажлівасьці акуратна палуднаваць, ня то, што лячыцца. Гдзе-ж тут грунт для вінавачэньня беларусоў у той чы іншай апоры на суседзяў?

Беларуская справа за гэты час расла, шырылася і цвіла сама сабою, стыхійна таму, што істотаю яе быў, ёсьць і будзе сам беларускі народ, яго адвечнае істнаваньне, сіла яго адражэньня, багаты скарб яго мінуўшчыны.

Так было да апошніх месяцаў 1919 году, гэта значыць, да таго часу, як пасля развалу адной магутнай славянскай дзяржавы на усходзі, паднялася другая; пасля занепаду Расеі пачала ўзмацоўвацца на касьцёх ахвяр апошніх пяці гадоў—Рэч Паспалітая Польская.

Калі да гэтага часу і былі якія выпадкі непаразуменьня паміж самымі беларускімі дзеячамі ў нацыянальна-сьвядомых беларускіх арганізацыях на грунце заадазрэньня той чы іншай адзінкі ў значнай прыхільнасьці да палякоў, то на гэта вялікай увагі не зьвярталася і гэта не тварыла разлому. Ведама, што беларускую справу тварылі, як інтэлігэнты з народу, так і інтэлігэнты з польскай, чы расейскай

культурай і дзеля гэтага той, хто не адразу шчыра выказываў сябе ў беларускай справе, мог навалачы на сябе вінавачэнне ў польскай чы расейскай арыентацыі.

Больш непрыемнай сталі адзначацца нікаторыя беларусы ў польскай арыентацыі тады, калі нацыянальная справа стала справай палітычнай, а яшчэ больш, калі сіла польскіх войскаў перэмагла сілу расейска-бальшэвіцкай навальніцы. Ганебны росквіт польскай справы вельмі дрэнна адазваўся на нікаторых беларускіх дзеячах: асабліва з вялікім жалем гэта трэба падкрэсьліць адносна да тых дзеячоў, якія да гэтага часу мелі за собою вялікі стаж у 15—20 гадоў нацыянальнай работы. Звычайных авантюрнікаў, якія пайшлі ў найміты да палякоў, ніхто з беларусоў шкадаваць не можа.

І вось гэта апошняе і давяло да таго, што сярод беларускіх нацыянальна-палітычных кіраўнікоў зрабіўся ў студзеню 1919 году надлом, ад чаго ясна адзначылася та невялічная кучка людзей, якая „упала да ног“ польскага магната, як збаўцы беларускага народу ад занепаду, і ўмешала польскія грошы ў беларускую справу. Разумеецца, 99% беларускага грамадзянства з палякамі не пайшла!

Каб дакончыць наш агляд, зьвернем нарэшці яшчэ увагу на тую галіну культурнай працы на Беларусі, якая абыймае сабою выдавецкую работу, справы друкаў і распаўсюжэнне голасу грамадзянства.

Аб агульна-выдавецкай працы ў раёні польскай акупацыі гаварыць многа не трэба: гэта справа

стаіць у вельмі цяжкім палажэньні. Выдаваць часопісі і пабеларуску зьявілася можнасьць толькі пасля заняцця легіонамі Менску і то не хутка. Ё восень 1919 году пачала выдавацца ў Менску полёнафільская вестка—„Звон“, якая за ўдыганьне перэд Начальнікам Польскага Панства, не спадабалася нават бліжэйшым прыяцелям кіраўнікоў яе. Праз нейкі час гэту вестку зачынілі самы выдаўцы і пачалі выпускаць другую штодзённую газэту—„Беларусь“, якая да 1920 году утрымалася. Апроч таго, беларускія ксяндзы выдаюць у Вільні сваю каталіцкую газэтку „Крыніца“, дзе больш гавораць аб уніі, ніж аб бэзварнуковым ўводзе беларускай мовы ў қасцэле. Там же выходзіць яшчэ і яўна полёнафільскі тыднёвік „Беларускае Жыцьцё“. Больш ні ў Вільні, ні ў Городні німа ні воднай беларускай газэты; выдаваўшыся перэд тым-у Городні „Родный Край“ і „Бацькаўшчына“, а ў Вільні „Беларуская Думка“ і „Нежалежная Беларусь“ за вельмі праўдзівыя словы, альбо забаронены ўладай, альбо зачыніліся з поваду „пераводу“ іх кіраўнікоу і супрацоўнікоў з рэдакцыяў у турмы.

У Коўні выдаецца ад верасьня 1920 году ілюстраваная беларуская „Часопісь“, як вестка беларусоў у Літве, а так сама ў беларускіх частках Літоўскай Арміі выходзіць свая газэтка „Варта Бацькаўшчыны“. Ё Рызе беларускімі рэспубліканцамі выдаецца журнал „На чужыне“, а ў Бэрліне выходзяць на нямецкай мові „Весьці Беларускага Прэс-Бюро“. Далей—ні на Украіне, ні ў іншых дзяржавах

беларускіх друкаў німа. Аб лёсі пачатай працы беларускага таварыства ў Кіеві „Зорка“, а так сама аб выдавецкай справі петраграцкага таварыства „Загляне сонцэ і ў нашэ ваконцэ“, чы маскоўскага выдавецтва „Покліч“ німа ніякіх вестак.

Толькі ў Вені-украінская „Воля“, ў Празе-чешская „Трыбуна“, ў Зальцвэдэлі-украінская часопісь ваеннапалонных „Шлях“ калі-не-калі асьветляюць палажэньне беларускага руху, занепад беларускай культуры, няволю беларускага селянства і неўпынную барацьбу беларускіх нацыянальных кіраўнікоў за дзержаўна-нацыянальнае адраджэньне беларускага народу.

К а н е ц .

Друкарня
А. Бака і Х. Манкес.
КОЎНА.
Вуліца Арэшчыхі, 5.

„Т-ва імя Ф. Скарыны“

выпусціла вась якія новыя
выданьня:

1. ЯЗЭП ВАРОНКО. БЕЛАРУСКАЯ СПРАВА ДА МІРАВОЙ НАРАДЫ Ё ВЭРСАЛІ. Гістарычна—палітычны нарыс. Коўна. 1919. Кошт 2 рублі.

— 2. К. ЕЗАВІТАЎ. БЕЛАРУСЫ І ПАЛІЯКІ. Дакумэнты і факты з гісторыі акупаванай Беларусі палякамі ў 1918 і 1919 г.г. Коўна. 1919. Кошт 10 марак.

3. М. ЗАСЕЦКІ. МІНІСТЭРСТВА БЕЛАРУСКІХ СПРАЎ за 10 месяцаў існавання. (І. XII. 1918. — І. X. 1919). Кароткі нарыс. Кошт 1 залаты.

4. Я. ВАРОНКО. БЕЛАРУСКІ РУХ ад 1917 да 1920 году. Кароткі агляд. Коўна. 1920. Кошт 2 залатых.

5. „БЕЛАРУСКІ ШТАНДАР“. Новая пачтовая пісулька ў фарбах з тэстамэнтам Мацея Бурачка. Коўна. 1919. Кошт 40 грошы.

СКЛАД ВЫДАНАЊАЎ:

К О Ў Н А. Вуліца Міцкевіча, 13 а.

РЭДАКЦЫЯ „ЧАСОПІСЬ“.

Замаўляючым больш як на 15 залатых
перэсылка дарма.

ЛІТЭРАТУРНА - ГРАМАДЗКІ
і ПАЛІТЫЧНЫ МЕСЯЧНІК

„На чужыне“

ілюстраваная часопісь беларускай калёніі
ў Рызе.

АДРЭС РЭДАКЦЫІ і КАНТОРЫ:
РЫГА. Бульвар Тотлебэна, 7, кв. 3.

ЛІТЭРАТУРНАЯ і ІНФОРМАЦЫЙНАЯ
ВЕСТКА БЕЛАРУСКАГА ЖАЎНЕРА

„Варта Бацькаўшчыны“

выходзіць у Літоўскай Чыннай Арміі.
2-гі ГОД ВЫДАЊНЯ.

Адрэс: Л. Ч. Армія. N-ы Беларускі Батальён.
Рэдакцыйная Рада.

Українська часопісь у Німеччині

„ШЛЯХ“

ВЫХОДИТЬ ДВА РАЗЫ НА ТИЖДЕНЬ:
у середу і в суботу. Рік II.

Передплата виносить: у Німеччині
на місяць — 2 мар., на три місяці — 6 м., в Чехо-Сло-
вакіі — 2,50 кор., в Фрынціі, Бельгіі і Швейцаріі — 1 фр.

Адреса Редакції и адміністрації:
Salzwedel. Grosse Stegel, 23.

10 коп. 0.87к.
КОШТ 2 ЗАЛАТЫХ.

(1986)

PL

557

37

30837.

ПАШЫРАЙЦЕ

ў беларускіх гуртках, грамадах і калё-
ніях першую ковенскую беларускую

„ЧАСОПІСЬ“

грамадзка-палітычны, літэратурны і навуч-
на - гістарычны штомесячнік з ілюстрацымі.

АДРЭС РЕДАКЦЫІ І КАНТОРЫ:

ЛІТВА (Lietuva).

КОУНА. Вуліца Адама Міцкевіча, 13 а.

Кошт №—3 залатых.

УКРАЇНСЬКИЙ ТИЖНЕВИК

„ВОЛЯ“ виходить у Відні з
кінця червня 1919 р.

під редакцією

Андрія Горленка (А. Войнаровського).

ЦІНА: поодинокє число—6 кор., місячно 24 кор.
в Швайцарії і Франції—1 фр. „ 4 фр.
в Америці . . . 50 цент. „ 2 дол.
в Німеччині . . . 2 мар. „ 8 мар

Адреса редакції та контори:

Wien, VI., Linke Wienzeile Nr. 40—38.

Я. ВАРОНКО.

БЕЛАРУСКІ РУХ

ад 1917 да 1920 году.

КАРОТКІ АГЛЯД.

Jo Szwedow

КОЎНА. 1920.